

Tanulmány

Bakaja Zoltán

Bhagavad-gītā As It Is – elvárások és átváltási műveletek

Abstract

In this article, I offer insights into the transfer operations of the book *Bhagavad-gītā As It Is* (1983). The article is intended for the followers of the author A. C. Bhaktivedanta Swami Prabhupāda, Orientalist scholars, and researchers of translation. The latter would be interested in the transfer operations from Sanskrit to English, since some of these are not included in Klaudy's book *Languages in Translation* (2007a), as well as the opinions presented about the characteristics and nature of philological translation. With the examples in this study I would like to draw the attention of the first two groups to the fact that if they are expecting a word-for-word translation, it is based on a myth of their own creation: translations appreciated by them are not as literal as they would expect of the works of others.

Keywords: Bhagavad-gītā, Bhaktivedanta, transfer operations, philological translation, literal translation

1 Bevezetés

A. C. Bhaktivedanta Swami Prabhupāda, a hinduizmus *vaiṣṇava* ágát képviselő szerzetes 1965. szeptember 17-én érkezett az Amerikai Egyesült Államokba. Bár fordítói és kommentátori tevékenységének első darabjai még Indiában láttak napvilágot, munkássága ezután bontakozott csak ki igazán. *Bhagavad-gītā As It Is* című *Bhagavad-gītā*-fordítása és kommentárja 1968-ban, csonka kiadásban jelent meg először. Hiányzott belőle a *devanāgarī* írással írt szanszkrit szöveg, annak latin betűs átírása, a szanszkrit–angol szószedet, az egyes versszakokhoz fűzött kommentárok jó része, s némiképp a címe is más volt: *The Bhagavad-gītā As It Is*. A teljes változat 1972-ben látott napvilágot, immár *Bhagavad-gītā As It Is* címmel, s a könyv 1983-ban nyerte el mai formáját, amikor a kiadó sok olyan hibát kijavított, amely a korábbi szerkesztési munkálatok során a kötetben maradt.

A *Bhagavad-gītā As It Is* fordítása során alkalmazott átváltási műveletek vizsgálatát több szempontból is fontosnak tartom. Fordításkutatóként azért érdekel a téma, mert Klaudy Kinga *Bevezetés a fordítás gyakorlatába* című munkája (1999) csak az angol, német és orosz nyelvről magyarra, vagy a magyarról e három nyelvre való fordítások tanulmányozásának eredménye alapján írja le az átváltási műveleteket, és a szanszkritről angolra való fordítás vizsgálata során talán olyan műveletekre bukkanhatunk, amelyek nem szerepelnek Klaudy könyvében. *Vaiṣṇava* teológusként ugyanakkor az is a céljaim között szerepel, hogy a *Bhagavad-gītā* fordításait használó vagy megalkotó indológusok és hívek számára oly módon nyújtsak bepillantást Bhaktivedanta Swami Prabhupāda fordítási gyakorlatába, hogy bemutatom: az általa használt technikák nem a fordítói önkény, és nem is valamilyen misztikus erő

felfoghatatlan megnyilvánulásának példái, hanem a gyakorlott fordítók munkájára jellemző, általánosan alkalmazott technikák. Az átváltási műveletek bemutatása előtt ezért szemléltetem néhány példával a tudományos világ képviselői és a hívek egy részének a Bhaktivedanta-fordítással, illetve annak fordításaival kapcsolatos véleményét.

Az angol szövegek fordítását általában én készítettem, ahol másét illesztettem be, jelöltem. Az átváltási műveleteket bemutató részben található angol idézetek teljes fordítását nem közlöm, csak az e műveletek alapját képező szanszkrit és az átváltás eredményeként megjelenő angol szavak értelmét világítom meg. Nem csak a Bhaktivedanta-fordításból mutatok be szemelvényeket. Hogy megdöntsem a szó szerintiség maga alkotta mítoszát, néhány idézetet – más szerzőké mellett – Vekerdi József *Bhagavad-gītā*-kiadásából is beszúrtam.

2 Tudósok a Bhaktivedanta-fordításról

A Bhaktivedanta-kiadás hazai tudományos megítélésére példa Balogh Dániel indológusnak a *Bhagavad-gītā* magyar fordításaival kapcsolatos megjegyzése:

Amíg azonban Lakatos a szabatosság mellett a verstechnikát és költőiséget, Vekerdi a lehető legnagyobb szöveghűséget, a modern guruk pedig a maguk iskolájának megfelelő értelmezést és magyarázatot helyezték előtérbe, addig Baktay egyfajta középutat választott: olvasható, valamelyes költőiséget is érzékelhető, ugyanakkor laikusok számára könnyen felfogható magyar szöveget akart produkálni (Balogh 2014: 246).

Balogh szavai azt sugallják, hogy a „modern guruk”, azaz A. C. Bhaktivedanta Swami Prabhupāda (1989, 1993, 2008)¹ és B. R. Śrīdhara Deva Goswāmī² (2003) fordítása kevésbé szöveghű, mint a nyelvész-fordító Vekerdi József munkája. Ez a kijelentés sok problémát vet fel. Az első az, hogy a „modern guruk” nem magyarra, hanem angolra, illetve bengálira fordították a szanszkrit szöveget, a magyar fordítás az angolból, illetve a bengáli szöveg angol fordításából készült. Még ha ezt nem is vennénk figyelembe, nehéz megfogalmazni, milyennek is kellene lennie a hű szövegnek. Amikor a *Bhagavad-gītā* szöveghű fordításáról hallok, mindig Draupadī, a *Mahābhārata* eposz hősnője jut eszembe, akinek egyszerre öt férjhez kellett hűségese lennie. A hűségre törekvő fordítónak még nehezebb a dolga, mint neki, hiszen a szövegnek nemcsak öt aspektusa van. Mihez legyen hű? A szemantikai jelentéshez, a pragmatikai jelentéshez, a mondathatárokhoz, a szöveg hangzásához, a kollokációk vagy az idiómák pontos visszaadásához, esetleg épp azt a fordítást tekinthetjük hűnek, amelyik a forrásnyelvi kollokációkat és idiómákat célnyelviekkel tudja pótolni? Hűnek kell-e lennie a fordítónak a szöveg stílusához, követnie kell-e a versmértéket, s ha követi, a nagy szabadságot megengedő versmértékekben a szerzőhöz hasonlatosan élnie kell ezzel a szabadsággal, vagy – saját szabadságáról lemondva – a szerző választását a maga számára is kötelezőnek kell éreznie, s minden szótagot a forrásnyelvi szövegével egyező hosszúságúnak kell fordítania?

Hogy Balogh mit érthetett szöveghűség alatt, arra egy másik kijelentése enged következtetni: „Megjelent időközben Vekerdi filológiai pontosságú prózafordítása is, amely elsősorban a szanszkrit nyelvvel ismerkedők számára kiváló segédeszköz” (2014: 246). A hűség záloga tehát a filológiai pontosság, amely a cikk következő oldalán még egyszer említésre kerül:

¹ Balogh a Bhaktivedanta-fordítás e három kiadására hivatkozik a cikkében. Az újabb kiadások magyar szövegében sok javítás található.

² Bhaktivedanta Swami Prabhupāda kortársa és Bengálban élt hittestvére.

„Vekerdi saját prózafordításának filológusi pontosságát egyedül a magyar szintaxis és szókészlet korlátozza” (2014: 247).

Balogh véleménye szerint tehát az indiai fordítóknak az a törekvése, amelyben „a maguk iskolájának megfelelő értelmezést és magyar ázatot helyezték előtérbe”, a szövegűség rovására megy, míg a filológiai pontosságra való törekvés (amely ezek szerint őket nem jellemezte) a hűség záloga. Nem fogok belemélyedni a két *gaudīya-vaiṣṇava* fordítás elemzésébe, amelyek között annak ellenére is számos különbséget találunk, hogy egyazon iskola képviselői alkották őket, ám azt fontos tudni, hogy ennek az iskolának a klasszikus *Gītā*-interpretációi között is jelentős különbségek vannak (lásd Viśvanātha 2003, Baladeva é. n.), noha szerzőik nem fukarkodnak a filológiai érvekkel annak érdekében, hogy alátámasszák olvasatuk érvényességét. Mindazonáltal e különböző interpretációk nem egymás ellenében íródtak, különbözőségük említésével csak arra szerettem volna felhívni a figyelmet, hogy az egy iskolához való tartozás nem jelent szükségszerűen szűk értelmezési keretet, s az ugyanazon iskolába tartozó szövegmagyarázók nem gondolják azt saját interpretációjukról, hogy hűbben tükrözi a jelentést, mint társaik, elődeik munkái.

Érdemes azonban Vekerdi József *Bhagavad-gītā*-kiadására is vetni egy pillantást. Ennek utószavában a következőket találjuk:

Fordításunkban a legteljesebb filológiai pontosságra törekedtünk, mellőzve bármiféle filozófiai vagy vallási értelmezést, ami mind az Indiában, mind nyugaton készült fordítások többségére jellemző az újabb időkben, s amit az angol átdolgozásból készült Az eredeti Bhagavad Gítá, második kiadásban a Bhagavad Gítá úgy, ahogy van című magyar nyelvű változat is képvisel (1997: 117).

Vekerdi kijelentése azért különös, mert ugyanebben az utószóban vallásbölcseleti költeménynek nevezi a *Bhagavad-gītā*-t (1997: 114). Hogyan lehet filológiai pontossággal lefordítani egy vallásbölcseleti költeményt filozófiai és vallási értelmezéstől mentes, prózai szöveg készítésével? Mi a filológiai fordítás ismérve? Vekerdi törekvéséről a könyve címnegyedében található mondatból tudhatunk meg többet: „Szanszkrit eredetiből magyar prózára fordította szó szerint, az utószót és a jegyzeteket írta VEKERDI JÓZSEF”. Ő tehát arra törekedett, hogy olyan szó szerinti fordítást készítsen, amely a szanszkrit szavak jelentésének átültetésekor nem vesz figyelembe semmilyen vallási vagy filozófiai megfontolást. Az ilyen szemlélet fényében nem csodálkozhatunk a *Gītáról* alkotott véleményén:

A Bhagavad-gítá az időszámításunk kezdete körüli indiai metafizikai nézeteket igyekszik egységbe foglalni. A különböző filozófiai iskolák tanításai erősen eltértek egymástól, ennek következtében egységtetésük nem volt törésmentesen megoldható. Az európai filológia rámutat, hogy a Gítá egyes részei között éles ellentmondások vannak. A költemény egészét aforizmagyűjteménynek foghatjuk fel, amelyben gyakran ismétlődnek a gondolatok, s azoknak ellenkezői is (1997: 114).

A Balogh által is említett egyik magyar kiadás bengáli nyelvű eredetijének szerzője, a „modern guru”, Śrīdhara Goswāmī szemléletmódja egészen más (2003: 15):

A Bhagavad-gītā egyértelműen megkülönbözteti és körvonalazza a cselekvésen (karma) és a tudáson (jñāna) alapuló, odaadást nélkülöző ösvényeket, és a nekik megfelelő elérhető végcélakat: az érzéki élvezetet (kāma) és a felszabadulást (mokṣa). Ezért aki valóban értelmes, az a yo yac chraddhaḥ sa eva saḥ – „az embert a hite határozza meg” kijelentés alapján megérti a Bhagavad-gītā által felvázolt különböző ösvények, és azok céljai közötti tárgyilagos összehasonlítást, s ily módon leleplezi és lefégyverzi azokat, akik zavart keltenek a minden ösvényt és minden célt egynek tekintő, „minden egy” filozófiai kotyvalékával.

A filológiai fordításról számos a Vekerdivel ellentétes megközelítést is olvashatunk. A nyelvész és műfordító Mészöly Gedeon például így panaszkodik (1956: 6):

Minden filológus, ki hallott Odisszea-fordításom készültéről, először is azt kérdezte tőlem, hogy hexameterben fordítom-e, vagy rímes »alexandrin«-ban. Mikor pedig megvallottam, hogy bizony ebben az utóbbiban fordítom (én ugyan alexandrin helyett Horváth János szavával felező tizenkettes-t mondok), akkor, a szolgálai alakhűség hívei azt a megjegyzést tették, hogy csak a hexa-méteres fordítás a filológiai fordítás és a magyar hexameter is nagyon szép.

Igaz is, hogy lehet szép. De egy-egy versalaknak nemcsak szépsége van, hanem bizonyos stílushangulata is — evvel is számot kell vetnie a teljes filológiai hűségre törekedő fordítónak.

Waard és Nida magyarul *Egyik nyelvről a másikra* címmel megjelent fordítástudományi könyve szerint a filológiai fordítás a „forrásszöveg irodalmi jellemzőire összpontosít”, és kiemelt „fontosságot tulajdonít a tematikai szerkezetnek és a szöveg stílusának” (2002: 246). Christiane Nord azt írja *Translating as a Purposeful Activity* című művében, hogy a filológiai fordítás meglehetősen szó szerint adja vissza az eredetit, s a szöveget lábjegyzetekkel és glosszárúkkal kiegészítve segíti az olvasó tájékozódását (2007: 49). Bár Vekerdí fordítása a legtöbb fejezet végén tartalmaz néhány jegyzetet, a szerző nem kényeztet el túlzott közlékenységgel az olvasót, az érdeklődőket Lakatos István verses fordításainak a szintén maga által készített jegyzeteihez utalja (1997: 117). Kopeczky Rita fordítástudományi disszertációjának (2008: 6) Katharina Reißre hivatkozó szavai szerint a „filológiai fordítás (...) forrásszöveg-orientált, de már a teljes szöveget szem előtt tartva dolgozik (...), a célnyelv korlátait a végsőkig feszíti, hogy a forrásszöveg mögöttes jelenlétét a lehető leginkább érezhetővé tegye a nyelvtani szerkesztés és a stilisztika szintjén egyaránt”. Kovács Előd filológus a magyar mesekezdőt vizsgáló néprajztudományi cikkében nem definiálja a szó szerinti és a filológiai fordítás fogalmát, de az általa használt példák jól szemléltetik, hogy mit gondol a kettő különbségéről:

...szó szerint: egyike volt, egyike nem volt; filológiai: az egyike megtörtént, a másik nem... (2006: 267)

...szó szerint: az egyik volt, az egyik nem volt; filológiai fordítás: az egyik ember [valóban] élt, a másik nem (= a történet egyes szereplői valóban éltek, más szereplői nem)... (2006: 270)

Vekerdí törekvése a filológiai fordítás definíciói közül Nordéhoz áll a legközelebb, ám a mégoly szó szerinti fordítás sem lesz filológiai igényű, ha a fordító egy vallásbölcseleti költemény olyan sokjelentésű és kulcsfontosságú szavait, mint például a *brahman* vagy az *ātman* a filozófiai és a vallási értelmezéseket figyelmen kívül hagyva tolmácsolja a célközönségnek. Vekerdí azonban még a szó szerintiség maga állította mércéjének sem felel meg maradéktalanul, s ez már a legelső általa lefordított párbeszédben is kiütözik:

Mondd, Szandzsaja, mit műveltek a Kuru-síkon, a szent mezőn csatára egybegyűlt Pándu-fiak és az enyéim?

A szanszkrit szöveg szigorúan szó szerinti fordítása így hangzana:

Sañjaya, az igazság mezején, a Kuru-mezőn gyűltek össze a harcra vágyók: az enyéim s [...] Pāṇḍu fiai. Mit csináltak?

Vekerdí ahelyett, hogy szó szerint fordítaná a versszakot, kihagyja az *eva*-t (ebben az esetben meghatározott jelentés nélküli töltelékszó, az én fordításomból is kimaradt, ezt szögletes

zárójelben jelöltem) és a *yuyutsavas*-t ('harcra vágyók'), a *mondd*-ot pedig beszúrja. Így munkája során nem csak egyszerű behelyettesítést alkalmaz, a Klaudy által leírt átváltási műveletek is megjelennek a fordításában. Ez a kijelentés persze azon a rendkívül felületes állításon alapszik, hogy az egyszerű behelyettesítés során a szavak szó szerinti jelentését használjuk. Nem kívánok belemenni a szó szerinti jelentés és szó szerinti fordítás létének és e kifejezések létjogosultságának problémájába, aki erre kíváncsi, olvassa el Fehér M. István *Létezik-e szó szerinti jelentés* című cikkét (2006: 185–196). A fentiekben csupán arra kívánok rávilágítani, hogy a mégoly nagyvonalúan értelmezett szó szerinti fordításra való törekvés is kudarcot vall, ha a fordító bizonyos szavakat kihagy vagy betold. Ez persze nem von le a fordítás értékéből, de aki így tesz, attól visszatetsző, ha más esetében a szó szerintiséget a forrásszöveghez való hűség feltételeként kéri számon. (Ne feledjük a fenti idézetet, amelyben Vekedi Baloghgal ellentétben a Bhaktivedanta-fordítást nem egy iskolára jellemző értelmezésnek, hanem átdolgozásnak nyilvánította.)

A Vekedi által képviselt, szó szerintiséghez ragaszkodó szemlélet nem csak a magyar orientalisták sajátja. A Routledge kiadó fordítástudományi enciklopédiájában található Wang Huinak a fordítás posztkolonialista megközelítéséről szóló cikke, amelynek egy része az orientalista fordítási paradigmáról szól. Ebben ezt olvashatjuk (Wang 2011: 201):

A leigázott kultúrák kánonjából származó szövegek gyakran köszönnek vissza **fájdalmasan és akadémikuskodóan szó szerinti** [a kiemelés tőlem], lenyűgöző exegetikai és kritikai apparátust felsorakoztató, tiszteletet parancsoló tudományos fordításokban. Ezek a fordítások a tespedt, titokzatos, különös és ezoterikus „kelet” képét erősítik meg bennünk, azét a keletét, amely kizárólag egy maroknyi orientalista szakértő érdeklődésére tarthat számot, és amelynek jelentőségét a segítségük nélkül nem is tudnánk megérteni (Jacquemond 1992: 149). Valóban, dacára az aprólékos munkának és a leigázott kultúra szövegeiben szereplő szavakkal szemben tanúsított látszólagos alázatnak, az orientalista fordítók gyakran tetszelegnek a keleti dolgok értelmezője és bírálatuk szakértője szerepében, s eszköztárukban azért sorakozik ott a tudomány, a racionalitás, és a keresztény igazságokat is annak érdekében vonultatják fel, hogy dekonstruálják, leszólják vagy deszakralizálják más kultúrák kánonját.³

A fenti szemléletre jó példa Robert D. Baird vallástörténész recenzója, amely azért bírálja a Bhaktivedanta-fordítást és kommentárt, mert az az egyes verszakokat az egész könyv fényében interpretálja (!), és nem ragaszkodik pusztán ahhoz, ami az aktuális szövegrészben megtalálható (1991: 203). Baird gondolkodásmódjának jellemző példája, hogy a szó szerintiséghez való ragaszkodás maga alkotta szabályai alapján annak ellenére kéri számon a fordítás és a kommentárok szerzőjén a *yajña* és a *prajāpati* szó Viṣṇura való vonatkoztatását (213–214), hogy a szanszkrit szótár mindkét szó esetében tartalmazza e jelentést (Monier-Williams 2011). Azt állítja, hogy a vallástörténész precízen akarja tanulmányozni a szöveget, mindent meg akar érteni, amire csak a szavak utalhatnak, de semmi olyat nem akar belemagyarázni, ami nincs ténylegesen benne. Előtte csak az exoterikus jelentés áll nyitva, az ezoterikus hagyomány nem, ez utóbbi a hívekre tartozik (200–201).

A *Bhagavad-gītā* szövege szerint azonban a könyv tanítása ezoterikus (9.1, 9.2, 11.1, 15.20, 18.63), a hitetlenek meg sem hallgathatják (18.67). Baird interpretációs szemlélete a

³ Canonical texts from dominated cultures often appear in imposing scholarly translations, which are painfully and pedantically literal and loaded with an awesome exegetical and critical apparatuses. Such scholarly translations reinforce the image of the 'orient' as stagnant, mysterious, strange, and esoteric, of interest to and penetrable only with the help of a handful of orientalist 'experts' (Jacquemond 1992: 149). Indeed, in spite of their meticulous care and apparent servitude to the words of dominated-language texts, orientalist translators often pose as authoritative interpreters and judges of things oriental. Science, rationality and Christian 'truths' could all be rallied to deconstruct, denigrate, or desacralize the canons of other cultures.

kontextuális (a szövegszintű) és referenciális (szószintű) ekvivalencia érvényesülésének megakadályozásával lehetetlenné teszi a kommunikatív ekvivalencia létrejöttét, az üzenet érthetővé válását (lásd Klaudy 1994: 77), s így Wang fentebb idézett szavaival élve deszakralizálja a kanonikus könyvet.

3 A Bhaktivedanta-fordítás a hívek szemében

Mivel a laikusoknak – különösen azoknak, akik nem beszélnek semmilyen idegen nyelvet – gyakran az az elképzelésük a fordításról, hogy az pusztán a forrásnyelvi szavak célnyelvi megfelelővel való behelyettesítéséből áll, Bhaktivedanta Swami Prabhupāda neofita követői néha zavarba jönnek, amikor azt látják, hogy mesterük egy-egy rövid szanszkrit versszakot időnként kétszer, háromszor olyan hosszú angol szöveggel ad vissza. Később elkönnyvelik magukban, hogy „Prabhupāda magyarázatos fordításokat írt”. Érdekes azonban, hogy míg méltánytalanok tartják az orientalista tudósoknak a szanszkrit szöveg angol fordítását ért kritikáit, mesterük szövegei fordításának szó szerintiségéhez néha éppoly szigorúan ragaszkodnak, mint az említett tudósok a szanszkrit szó szerinti fordításához.

A Bhaktivedanta-fordítások és magyarázatok jó része diktafonnal készült, és ez a kezdeti időkben sok problémát okozott, mivel azok a tájékozatlan, a forráskultúrát nem ismerő hívek, akik a könyveken dolgoztak, sokszor félreértették a hallottakat, és a diktafon bekapcsolása és leállítása alatti késés is gyakran érthetlenné tette a felvett szakasz egy részét. A *Bhagavad-gītā As It Is* a Bhaktivedanta-korpusz egyik első diktálással született könyve volt, ezért különösen sok hibát tartalmazott. A hibákat a szerző által alapított kiadó az 1983-as második kiadásban, az író halála után javította ki.

Sok-sok évvel később kezdtek el felerősödni azok a hangok, amelyek szerint a szerzőjük halála után nem lett volna szabad megváltoztatni a könyveket, s az így megváltoztatott írások már nem tekinthetők hitelesnek. Az elégedetlenség olyan méreteket öltött, hogy a kiadó egy külön weboldalt is létrehozott a könyveken eszközölt változtatások bemutatására (<http://bbtedit.com>), s a kedélyek megnyugtatósára időről-időre kinyomtatják a könyvek eredeti, újraserkesztés előtti változatát is.

Mivel a Bhaktivedanta Swami Prabhupāda által képviselt bengáli-*vaiṣṇava* filozófia szerint a szent tanítást nem szabad megmásítani, nemcsak a Bhaktivedanta-könyvek újraserkesztése váltott ki vitákat, a könyvek fordítása ugyanazokat a kérdéseket veti fel, mint amelyekkel a Biblia fordítói szembesülnek.

A szerző jól tudta, milyen fontos szerepe van a fordításban a funkcionális egyenértékűség megteremtésének, azaz annak, hogy a célnyelvi szöveg ugyanolyan funkciót töltsön be a célnyelvi, mint a forrásnyelvi olvasók körében (lásd Klaudy 1994: 78), ennek eléréséhez azonban az kell, hogy a fordító is megfelelően viszonyuljon a szöveghez. Az író éppen ezért azt kérte, hogy könyvei fordításán csak a követői dolgozhassanak, hiszen ők teljes mértékben képesek azonosulni velük.

Ez persze azzal járt – különösen a kezdeti időkben –, hogy a fordításhoz mit sem értő híveknek mindent maguknak kellett kitalálniuk. Mivel szakértő, jól képzett fordítókból mindig hiány van, a Bhaktivedanta Book Trustnak házon belül kell megoldania a fordítóképzést. A kiadó svéd oldalán két olyan kézikönyvet is találhatunk, amely a könyvkiadásba frissen beleszőpönt munkatársak képzését szolgálja.

Az első a nyelvvel, a fordítással és a könyvkiadással kapcsolatos általános ismereteket közöl, majd a 109-től a 198. oldalig egy érdekes táblázatot láthatunk a kiadó könyveiben

leggyakrabban előforduló kifejezések különböző nyelvű fordításairól (http://www.bbt.se/Manuals/BBT_manual.pdf). E táblázatból kitűnik, hogy a különféle nyelvekre fordító hívek mennyire ragaszkodtak az angol szavak ugyanazon célnyelvi szóval történő lefordításához, s mennyire használtak szinonimákat munkájuk során. A második kézikönyv fordításméleti munkák szemelvényeit tartalmazza, a szerzők között olyan hírességek szerepelnek, mint Bassnett, Catford, Holms, Jakobson, Newmark, Nida és Reiß ([http://www.bbt.se/Manuals/Readings%20in%20General%20Translation%20Theory%20\(EN\).pdf](http://www.bbt.se/Manuals/Readings%20in%20General%20Translation%20Theory%20(EN).pdf)).

A fordítók képzése persze nem befolyásolja közvetlenül az olvasói elvárásokat, így megeshet – különösen akkor, ha a könyvkiadás egy egyház hierarchikus rendszerében történik –, hogy a szakértelem helyett a laikus nagyközönség szó szerintiségre irányuló elvárásai érvényesülnek. Ez történt akkor, amikor a *Bhagavad-gītā As It Is* első magyar kiadásának címét, *Az eredeti Bhagavad-gītā-t* (é. n.) a második kiadásban a sokkal szó szerintibb, ám jóval nehezebb *A Bhagavad-gītā úgy, ahogy van*-ra cserélték. A mai napig a fülemben cseng, ahogy több mint két évtizeddel ezelőtt egy hívő a könyv első kiadásáról beszélgetve azt mondta nekem: „Nem is ez a címe”. Úgy gondolta, hogy a cím magyarításával a fordító hibát követett el: megváltoztatta a szentet és megmásíthatatlant, és e csorbát mielőbb ki kell küszöbölni.

Ahogy azt a bevezetésben is írtam, kutatásom során részint az eddig még le nem írt átváltási műveletek feltérképezésének reménye, másrészt az a szándék hajtott, hogy szembesítsem az orientalista tudósokat és Bhaktivedanta Swami Prabhupāda követőit azzal, hogy ezeknek az átváltási műveleteknek a jelenléte a gyakorlott fordítók munkáinak természetes sajátja. A szó szerintiség rovására menő alkalmazásuk semmit nem von le a fordítás értékéből, s ez nem csak a Bhaktivedanta-fordításra, hanem annak fordításaira is igaz.

4 Az átváltási műveletek

Az átváltási műveletek rendszerének kidolgozása Klaudy Kinga nevéhez fűződik. Klaudy a 90-es években terjesztette ki korábbi orosz–magyar vonatkozású kutatásait az angol–magyar, német–magyar és francia–magyar nyelvpár vizsgálatára, s ekkor tűzte ki célul egy indo-európai (a továbbiakban IE)–magyar fordítási tipológia létrehozását (lásd Klaudy 2007b: 9). Eredményei 1994-ben, *A fordítás elmélete és gyakorlata* című művében jelentek meg először könyv alakban. E könyv második, átváltási műveleteket bemutató része később *Bevezetés a fordítás gyakorlatába* címmel önálló kötetben került kiadásra (1999), és jelenleg tankönyvként használják az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszékén.

Klaudy definíciója szerint az átváltási művelet „összefoglaló terminus mindazokra a rendszerszerű és rutinszerű műveletekre, amelyeket fordítók egymást követő generációi fejlesztettek ki, hogy leküzdjék a fordítás folyamatában alkalmilag együtt funkcionáló nyelvek lexikai és grammatikai rendszerének, nyelvhasználatának és kulturális kontextusának különbségeiből fakadó nehézségeket. Ebben a definícióban fontos, hogy nemcsak a nyelvek rendszerbeli különbségeiről van szó, hanem a nyelvhasználati különbségekről is, sőt a kulturális környezet különbségeiről is” (Klaudy 2018: 8–9).

Klaudy két fő csoportra osztja az átváltási műveleteket: a lexikai és a grammatikai átváltási műveletek csoportjára. A lexikai műveletek egy-egy szót vagy kifejezést érintenek, a grammatikai műveletek pedig mondat egységeket vagy egész mondatok szerkezetét. A műveletek

két fő típusa az átváltás technikájának megfelelően elnevezett alcsoportokra bomlik: konkretizálás, általánosítás, kihagyás, betoldás stb. (Klaudy 2018: 9).

A lexikai átváltási műveletek tárgyalásakor Klaudy kihangsúlyozza, hogy mivel egyetlen olyan szó sincs, amelynek jelentése teljes mértékben megegyezne valamely másik nyelv egy bizonyos szavának jelentésével, a fordítás során nem a jelentés, hanem az értelem marad változatlan. A fordítónak nem a forrásnyelvi jelentés megőrzése a dolga, hanem a forrásnyelvi szó olyan célnyelvi megfelelőjének megtalálása, amelyet az olvasók a valóság ugyanazon szeletére fognak vonatkoztatni, amelyet a forrásnyelvi szó az adott kontextusban megjelölt (1999: 43).

A grammatikai átváltási műveletekre a nyelvek grammatikai rendszerének, valamint a nyelvhasználatnak a különbsége miatt van szükség (Klaudy 1999: 176). E műveletek végrehajtása sokszor kötelező jellegű, nélkülük helytelen lenne a célnyelvi mondat. Ebben a tanulmányban több okból sem célozom a grammatikai műveletek vizsgálatára. Ezek egyike, hogy jó részüket senkinek nem jut eszébe hibának vagy pontatlanságnak minősíteni. A szanszkrit nyelvben például nincs névelő, ezért az angol fordítás során mindenképpen el kell végezni a névelő betoldásának grammatikai műveletét. Ezt a laikusok is természetesnek vélik, s nem akkor bírálják a fordítót, ha ennek megfelelően jár el, hanem akkor, ha nem végzi el az ilyen és ehhez hasonló műveleteket. A szórendi változásokat és a mondatok felbontását vagy egyesítését sem kívántam vizsgálni, mert a *Bhagavad-gītā As It Is* esetében időmértékes versformában írott, teljesen szabad szórendű, a mondathatárokat sem jelölő szanszkrit szöveg áll szemben a kötött szórendű, világosan elkülönülő mondatokra tagolt, prózai angol szöveggel.

5 Átváltási műveletek a vizsgált műben

5.1 Jelentések szűkítése (*differenciálás és konkretizálás*)

A jelentések szűkítésének első aktusa a differenciálás, amely abból áll, hogy meghatározzuk egy általános jelentésű szó jelentéstartományát. Bhaktivedanta Swami Prabhupāda a *Bhagavad-gītā As It Is* bevezetésében például azt írja, hogy a szanszkrit *bhagavān* szó bármely hatalmas személyt jelölhet, függetlenül attól, hogy emberről vagy félistenről van szó (1983: 3). Ez a *differenciálás*, s miután ezt megtette, kijelenti, hogy Kṛṣṇa nem pusztán nagy hatalmú ember, ő Isten, azaz *konkretizálja* a *bhagavān* szónak a szövegen belüli jelentését. Ezek után a szót a legtöbb alkalommal *Supreme Personality of Godhead*-nek fordítja, a konkretizált angol ekvivalenssel jelzi, hogy Kṛṣṇa nem csupán hatalmas vagy kiváló személyiség (*personality*), de Istenként (*Godhead*) mindenki más fölébe emelkedik (*supreme*).

Bár Klaudy először azt írja, hogy „erre a műveletre akkor kerül sor, ha a forrásnyelvi szöveg olyan általános jelentésű szót tartalmaz, amelynek nincs vagy nem használatos hasonlóan általános jelentésű megfelelője a célnyelvben” (1999: 50), ez alól a fenti példa is kivételt képez, és később Klaudy maga is felsorol olyan eseteket, amikor nem ez történik. A kezdést kifejező igék konkretizálását IE–magyar viszonylatban arra vezeti vissza, hogy „a magyar nyelv a cselekvés elkezdésének kifejezésére változatosabb igekészletet mozgósít, mint az IE nyelvek” (1999: 51), az idéző igék konkretizálásának fordítói gyakorlatát pedig a stilisztikai tradícióval (1999: 49) és a magyar fordítási normához való igazodással (2000: 35) magyarázza.

5.1.1 Mozgást jelentő igék konkretizálása

A mozgást jelentő igék konkretizálását Klaudy a magyarról oroszra történő fordítás során alkalmazott konkretizálással szemlélteti (1999: 48). Ezekben a példákban a fordítónak el kell döntenie, hogy a szereplő gyalog vagy valamilyen járművön teszi meg az utat. Ezt a magyar ige nem árulja el, az orosz szövegben alkalmazott ekvivalensét viszont csak ennek tudatában lehet kiválasztani. Ez a fajta konkretizálás nem a fordító döntéséből, hanem a nyelvek közötti különbségből fakad.

A Bhaktivedanta-fordítást olvasva a mozgást jelentő igék fakultatív konkretizálásával is találkozhatunk. A *Bhagavad-gītā* több versszakában is megfigyelhetjük, hogy a fordító az általános jelentésű \sqrt{gam} és $\sqrt{yā}$ 'megy, halad, mozog, sétál, elmegy, visszavonul, elmenekül, megy vmi felé, megközelít, eljut, megérkezik' (*go, proceed, move, walk, go away, withdraw, retire, flee, escape, go towards, approach, reach*) gyökből képzett igét konkretizálja és a fordításban az *attain* vagy *reach* igét használja, amivel jelzi, hogy a cselekvő nemcsak halad a célja felé, hanem *el is éri* azt.

agnir jyotir ahaḥ śuklah *ṣaṅ-māsā uttarāyaṇam*
tatra prayātā gacchanti *brahma brahma-vido janāḥ*

Those who know the Supreme Brahman **attain** that Supreme by passing away from the world during the influence of the fiery god, in the light, at an auspicious moment of the day, during the fortnight of the waxing moon, or during the six months when the sun travels in the north (Bhg. 8.24).

antavat tu phalaṁ teṣāṁ *tad bhavaty alpa-medhasām*
devān deva-yajo yānti *mad-bhaktā yānti mām api*

Men of small intelligence worship the demigods, and their fruits are limited and temporary. Those who worship the demigods go to the planets of the demigods, but My devotees ultimately **reach** My supreme planet (Bhg. 7.23).

Máskor (4.30) a $\sqrt{yā}$ gyökből képzett ige *advance toward* ('halad vmi felé') jelentését használja, ezzel jelezve, hogy az adott gyakorlat végzése segíti az úton való haladást, de nem elég a cél eléréséhez.

sarve 'py ete yajña-vido *yajña-kṣapita-kalmaṣāḥ*
yajña-śiṣṭāmṛta-bhujo *yānti brahma sanātanam*

All these performers who know the meaning of sacrifice become cleansed of sinful reactions, and, having tasted the nectar of the results of sacrifices, they **advance toward** the supreme eternal atmosphere.

E versszakok esetében Vekerdi is konkretizálja a mozgást jelentő igéket, s mindhárom esetben a 'jut', illetve 'eljut' igével fordítja őket magyarrá:

Tűz, világosság, nappal, növény hold, észak felé haladó Nap hat hónapja – az ekkor távozó Brahman-ismerők a Brahmanba **jutnak**. (8.24)

Ám az ilyen csekély eszűek jutalma véges; aki isteneknek áldozik, az istenekhez **jut el**, az én híveim hozzám **jutnak el**. (7.23)

Áldozat maradékának élet-eledelével táplálkoznak az örök Brahmanba **jutnak**; aki nem áldozik, itt a földön sincs helye, nemhogy ott túl, Kuruk vitéze. (4.31)⁴

5.1.2 Idéző igék konkretizálása

A beszédet jelző angol, német és orosz ige (*say, sagen, сказать*) magyar fordításbeli konkretizálásának gyakorlatát Klaudy a stilisztikai tradícióval magyarázza: „A monotónia elkerülése végett a fordítók általában a párbeszéd hangnemének, tartalmának megfelelően konkretizálják az ige jelentését: pl. **fortyant fel, sóhajtott, lármázott, legyintett, hálálkodott, tiltakozott, türelmetlenkedett** stb.” (1999: 49)

Noha ez az átváltási művelet általában az idegen nyelvről magyarra való fordításokat jellemzi, a *Bhagavad-gītā As It Is*-ben is találunk rá néhány példát. Bhaktivedanta Swami Prabhupāda a *√vac* ’beszél, mond’ (*speak, say, tell*) gyökből képzett múlt idejű, befejezett E/3 személyű igét, amelyet legtöbbször a *said*-del (’mondta’) ad vissza, néha a *replied* ’felelte’ (5.2) *inquired* ’érdeklődött’ (8.1, 12.1, 14.21, 17.1) *answered* (17.2) ’válaszolta’ megfelelővel fordítja. Ezekben az esetekben az idéző igék konkretizálásának legegyszerűbb formáját figyelhetjük meg: a célnyelvi szöveg igéi is valamilyen beszédaktust fejeznek ki, arra világítanak rá, hogy a beszéd kérdést vagy választ tartalmazott.

arjuna uvāca
evam satata-yuktā ye bhaktās tvām paryupāsate
ye cāpy akṣaram avyaktam teṣām ke yoga-vittamāḥ

Arjuna **inquired**: Which are considered to be more perfect, those who are always properly engaged in Your devotional service or those who worship the impersonal Brahman, the unmanifested? (12.1)

5.1.3 Reáliák konkretizáló fordítása

Klaudy az egy-egy nyelvközösségre sajátosan jellemző tárgyaknak, ünnepeknek, történelmi eseményeknek, neveknek, megszólításoknak, azaz a reáliáknak csak az *általánosító fordításáról* ír (1999: 60), ám a *Bhagavad-gītā As It Is* lapjain egy ezzel ellentétes irányú művelettel, a *reáliák konkretizálásával* is találkozunk.

Az 1. fejezet 14. versszakában a *pāṇḍava* (’Pāṇḍu fia’) szó egyes számú, alanyesetű alakját olvashatjuk. Pāṇḍunak öt fia volt, s mivel a műben itt Arjunáról van szó, a fordító konkretizálja a szó jelentését és a célnyelvi szövegben azt olvashatjuk, hogy Pāṇḍu fiai közül Arjuna ült a szekéren:

tataḥ śvetair hayair yukte mahati syandane sthitau
mādhavaḥ pāṇḍavaś caiva divyau śaṅkhau pradadhmatuḥ

On the other side, both Lord Kṛṣṇa and **Arjuna**, stationed on a great chariot drawn by white horses, sounded their transcendental conchshells.

Hasonló konkretizálással találkozunk a fejezet 20. versszakában. Arjuna egyik neve Kapidhvaja, ’majom-lobogós’.⁵ Ezt a nevet azért kapta, mert szekérének a zászlaján

⁴ A versszakok eltérő számozásából fakadóan az átváltási műveletet tartalmazó sor a Bhaktivedanta-fordításban a 4. fejezet 30. versszakának második, míg a Vekerdi-fordításban a 31. versszak első sora.

⁵ A *kapi-dhvaja* szó olyan főnév, amelyet néha melléknévként (egy személy jelzőjeként), néha főnévként fordítanak.

Hanumānnak, Rāma majomkatonájának a képe díszlett. Baladeva Vidyābhūṣaṇa kommentárja (é. n.) szerint e lobogó azt jelezte, hogy tulajdonosa maga mögött tudhatja a hős Hanumān támogatását, ezért a Bhaktivedanta-fordítás konkrétan megnevezi a zászlón látható majmot.

*atha vyavasthitān dṛṣtvā dhārtarāṣṭrān kapi-dhvajah
 pravṛtte śāstra-sampāte dhanur udyamya pāṇḍavaḥ
 hṛṣīkeśam tadā vākyam idam āha mahī-pate*

At that time Arjuna, the son of Pāṇḍu, seated in the chariot bearing the flag marked with **Hanumān**, took up his bow and prepared to shoot his arrows. O King, after looking at the sons of Dhṛtarāṣṭra drawn in military array, Arjuna then spoke to Lord Kṛṣṇa these words.

Ebben a példában komplex átváltási műveletet láthatunk, amelynek a lexikai konkretizáció csak egy eleme. Az, hogy Arjuna a szekéren ül és a zászlót a szekér hordozza, a fordító betoldása.

A reáliák konkretizálásának első példájában található átváltási művelet Vekerdinél is megjelenik. Az ő fordításában így hangzik a versszak:

Most fehér lovak vontá, nagy harciszekerükön (sic!) állva Krisna és **Ardzsuna** is megfújta csodás kürtjét:

Az irodalom egészét tekintve a reáliák konkretizáló fordítása talán ritka átváltási művelet, ám a *Bhagavad-gītā* sok kiadásában találunk rá példát.

5.2 Jelentések bővítése (generalizálás)

Bár Klaudy a generalizálással kapcsolatban a *testrészek általánosító fordításáról* is beszél, a most következő, szemhez kapcsolódó példám nem ehhez, hanem a *reáliák általánosító fordításának*, azon belül pedig az *endémiák* (egy meghatározott területen élő növény és állatfajta) *általánosító fordításának* csoportjához tartozik. A fordító a 11. fejezet 2. versszakában a *kamala-patrākṣa* szóösszetételt az *O lotus-eyed one* ('lótuszszemű!') angol megfelelővel adja vissza.

Klaudy a generalizáláshoz fűzött összefoglaló megjegyzésében (1999: 65) azt írja: „... a fordítók gyakran a könnyebb megoldás irányába haladnak, ha nem találják meg a pontos célnyelvi megfelelőt, egy általánosabb jelentésű szót választanak, amely könnyebben illeszkedik a célnyelvi mondat egészébe.” A jelen példánkban is erről van szó.

Indiában a lótosz a transzcendencia szimbóluma, száznál is több szanszkrit neve közül a *kamala* csak az egyik. Isten transzcendentális testrészeit gyakran hasonlítják a lótoszhoz. Ezzel azt jelzik, hogy Isten teste felette áll az anyagnak, amely még akkor sem érintheti meg vagy befolyásolhatja őt, amikor alászáll a világba.

A fordításban az *o* és a *one* grammatikai betoldása azt hivatott jelezni, hogy a kifejezés vokatívuszban áll. A *kamala* jelentése 'halványvörös, rózsaszín, vággyal teli, lótoszvirág' a *patra* a 'szírom', az *akṣa* pedig a 'szem' ekvivalenssel fordítható. A forrásnyelvi kifejezés magában foglalja a metaforában szereplő virág fajtát, színét és azt is, hogy a versszak Kṛṣṇa szemének alakját a virág egy szirmához hasonlítja. A terjengősség elkerülése érdekében, a fordító a generalizálás eszközéhez folyamodott. Kihagyta a virág színére való utalást, valamint azt, hogy a hasonlat a növény melyik részét említi, és csak magát a növényt nevezte meg.

*bhavāpyayau hi bhūtānām śrutau vistaraśo mayā
 tvattaḥ kamala-patrākṣa mähātmyam api cāvyaṃyam*

O lotus-eyed one, I have heard from You in detail about the appearance and disappearance of every living entity and have realized Your inexhaustible glories.

Vekerdi a fordításában a *patra* jelentései közül a 'szirom' helyett a 'levél' ekvivalenst választja. A hagyomány azonban Kṛṣṇa szemét nem a lótosz kerekded és zöld leveléhez, hanem a virág hosszúkás és halványvörös szirmához hasonlítja. A lótosz levelének formájához legfeljebb a Purī-ban található Jagannātha-templom oltárán álló *mūrti* (istenszobor) extázistól kerekre tágult szeme hasonlít, a legtöbb Kṛṣṇa-ábrázolásnak a lótosz szirmához hasonlít a szeme.

Madhusūdana Saraswatī kommentárjának fordítása (2007) is a *patra* 'szirom' értelemű jelentését támasztja alá:

...kamala-patra-akṣa, O You with eyes like lotus petals, You have the two eyes long like the petals of the lotus, red at the ends, and extremely charming to the mind.

...kamala-patra-akṣa, lótoszsziromhoz hasonlatos szemű! Szemed olyan, mint a lótosz szirma: hosszúkás, sarkai vörösek, és teljesen elbűvöli az elmét.

A szem hosszúkás alakjára és a szemzugok vörös színére való utalás (amely Baladeva Vidyābhūṣana kommentárjában is megtalálható é. n.) kétségtelenné teszi, hogy a hasonlatban a lótosznak nem a levele, hanem a szirma szerepel. Ahogy ez a példa is mutatja, a fordítás szó szerintiessége egymagában nem tudja garantálni a filológiai pontosságot.

5.3 Jelentések összevonása

Klaudy az *Angol–magyar fordítástechnika* című könyvében (2000: 44) így kezdi a jelentések összevonásával foglalkozó fejezetet:

Jelentések **összevonásáról** akkor beszélünk, amikor a fordító egyetlen szóval is vissza tudja adni két vagy több forrásnyelvi szó értelmét.

'We're in no hurry,' (Salinger 38)

– Ráérünk. (Elbert 41)

A *Bhagavad-gītā As It Is*-ben (2.44) a jelentések összevonására a következő példát olvashatjuk:

*bhogaiśvarya-prasaktānām tayāpahṛta-cetasām
 vyavasāyātmikā buddhiḥsamādhau na vidhīyate*

In the minds of those who are too attached to sense enjoyment and material opulence, and who are **bewildered** by such things, the resolute determination for devotional service to the Supreme Lord does not take place.

Az *apahṛta* szó jelentése 'ellopott, elvett, elragadott' (*taken away, carried off, stolen*), a *cetas-* pedig 'tudat, értelem, szív, elme' (*consciousness, intelligence, heart, mind*). A szókapcsolatot a Bhaktivedanta-fordítás a két szó jelentésének összevonásával *bewildered*-nek '[az ilyen dolgok {vagyon és hatalom} által] összezavart' fordítja.

Szerdahelyinek a Vekerdi által többször is elismeréssel említett fordítása (Lakatos & Vekerdi 1987: 194, Vekerdi 2001: 159) ezen a helyen ugyancsak az összevonás eszközével él (1965: 271):

...**megbénítja** e sok szó azt,ki hatalmat s gyönyört akar...

A fordításban az „e sok szó” a *vedák* korábbi versszakokban említett szóvirágaira utal, amelyek „földi hatalmat és gyönyört” ígérnek a híveknek, s ezzel ragadják el az emberek elméjét. Az elme elragadását fejezi ki Szerdahelyi a „megbénítja” szó használatával.

Bár Vekerdi nem végzi el ezt az átváltási műveletet, megoldása tulajdonképpen a Bhaktivedanta Swami Prabhupáda által használt kifejezés szinonimája (1997):

A gyönyörökön-hatalmon csüggők **elméjét elbódítják** ezek az igék, s nem érik el elmélyedésben a gondolat határozottságát.

Az *Angol–magyar nagyszótár* (Ország és Magay 2009) szerint a *bewilder* jelentése ’megzavar(ja vk fejét)’, a *Magyar értelmező kéziszótár* (Juhász et al. 2011) szerint pedig a ’megzavar’ az ’elbódít’ ige egy ritka, a választékos nyelvben használt jelentése.

5.4 Jelentések felbontása

Amikor a fordító csak két vagy több szóval tudja visszaadni a forrásnyelvi szavak értelmét, azt a jelentések felbontásának nevezzük (Klaudy 1999: 73). Ennek alapján azt gondolhatnánk, hogy egy kötelező átváltási műveletről beszélünk, de az alábbi példában a fordítónak arra is lehetősége nyílt volna, hogy felbontás nélküli megoldást válasszon.

A *Bhagavad-gītā* 8. fejezetének 22. versszakában a *sa paraḥ puruṣaḥ* szavakat kétféleképpen is fordíthatjuk. A szanszkrit *puruṣa* szó egyaránt jelenthet ’személy’-t, valamint ’legfelsőbb lény’-t, és mivel a *para* jelentései között a ’legfelsőbb’ is szerepel, a három szót jelentésfelbontás nélkül (*az a legfelsőbb személy*) és felbontással (*az a legnagyobb legfelsőbb lény*) is fordíthatjuk. Az alábbi példában a fordító kiemelte, explicitté tette a versszakban benne rejlő redundanciát, ezzel kihangsúlyozta, hogy Isten felette áll mindenki másnak. Ez összetett átváltási művelet, a fordító a jelentések betoldásával konkretizálta a főnév jelentését.

puruṣaḥ sa paraḥ pārtha bhaktyā labhyaṣ tv ananyayā
yasyāntaḥ-sthāni bhūtāni yena sarvaṁ idaṁ tatam

The Supreme Personality of Godhead, who is greater than all, is attainable by unalloyed devotion. Although He is present in His abode, He is all-pervading, and everything is situated within Him.

5.5 Jelentések kihagyása

„A lexikai kihagyások oka a célnyelvi és a forrásnyelvi olvasók ismereteinek eltérő volta” – írja Klaudy (1999: 84). A bizonyos tájegységre, kultúrára jellemző reáliák: márka- és utcanévek, történelmi korszakok nevei, megszólítási formák stb. az olvasó számára teljesen ismeretlenül csenghetnek. Amennyiben a fordítók az adott névnek nem tulajdonítanak különösebb jelentőséget, gyakran kihagyják a fordításból, így elkerülük a felesleges magyarázkodást, vagy azt, hogy az idegen kifejezések olvasása a közönség kedvét szegje.

5.5.1 *Megszólítások, udvariassági formák kihagyása*

A Klaudy által említett nyolcféle kihagyás közül az egyik a megszólítások és udvariassági formák kihagyása. Nehéz lenne lefordítani az olyan magyar megszólításokat, mint például a *tekintetes, kegyelmes, méltóságos* stb., így a fordítók sokszor meg sem kísérik az idegen nyelven való visszaadásukat. Így marad ki Csáth Géza egy elbeszélésének angol fordításából a magyarban szereplő *méltóztassék* ige és a *méltóságos* jelző (idézve Klaudy 1999: 90):

Szóval **esedezem igazgató úr, méltóztassék** megnézetni ...

I **beg you sir**, have someone look for it ...

Tessék **méltóságos úr** ...

Here you are **sir**.

A *Bhagavad-gītāban* huszonnyolcszor áll a *bhagavān* szó előtt a tiszteletet kifejező *śrī* cím, amelynek szó szerinti jelentése 'ragyogó, tündöklő, megszépítő' (*splendid, radiant, beautifying, adorning*). Ezt magyarul leginkább a *fényességes* jelzővel lehetne visszaadni. A szanszkrit szótár tiszteletet kifejező prefixumként a 'szent, tisztelendő, nagytisztelendő' (*sacred, holy, Reverend*) jelentést társítja hozzá.

Bhaktivedanta Swami Prabhupāda egyetlen egyszer sem fordítja le a szót. Amikor nem a kihagyás eszközével él, az idegen szóként való átvétel-t választja. Ez utóbbi is általánosan alkalmazott fordítói eszköz, hiszen „minél ismeretlenebb a forrásnyelvi reália a célnyelvi olvasó számára, annál alkalmasabb az ún. »helyi kolorit« megteremtésére. (vö. [...] amerikai reáliák *sheriff, coyote, grizzly...*)” (Klaudy 1999: 98). A *bhagavān* előtt álló *śrī* szót Vekerdí mindig kihagyja fordításából.

5.5.2 *A vokatívuszbán álló név kihagyása*

A *Bhagavad-gītā As It Is*-ben olyan kihagyást is találunk, amely a Klaudy által felsorolt kategóriák közül egyikbe sem sorolható be:

sannyāsas tu mahā-bāho duḥkham āptum ayogataḥ
yoga-yukto munir brahma na cireṇādhigacchati

Merely renouncing all activities yet [...] not engaging in the devotional service of the Lord cannot make one happy. But a thoughtful person engaged in devotional service can achieve the Supreme without delay. (5.6)

Ebben az esetben a kihagyás oka nem lehet az olvasók háttérismereteinek hiánya. Kṛṣṇa nem az első alkalommal nevezi *mahā-bāhu*-nak, 'erős karú'-nak Arjunát, s a fordító eddig nemcsak a versszakokban adta vissza a szó jelentését, de az egyik kommentárjában (2.26) még azt is elmagyarázta, hogy e megszólítás milyen mögöttes tartalommal bír. A kihagyásnak itt talán inkább stilisztikai szerepe lehet, mivel a fejezetben korábban (5.3) már szerepelt a szó, és az adott versszakban az ismétlődő megszólítás megakasztaná a prózai szöveget. Könnyebb kihagyni, mint beilleszteni a fordításba. Azt se felejtsük el, hogy a fordítások előtti szöszedekben a kifejezés angol megfelelője is megjelenik, így a figyelmes olvasót a kihagyás semmilyen információtól nem fosztja meg.

Vekerdí a 6. fejezet 38. versszakának fordításából hagyja ki a *mahā-bāho* magyar megfelelőjét:

kaccin nobhaya-vibhraṣṭas̄ chinnābhram iva naśyati
apraṭiṣṭho mahā-bāho vimūḍho brahmaṇaḥ pathi

Vajon nem fog-e szétfosló felhőként elenyészni, mindkét lehetőségtől megfosztva, támasz nélkül [...], lebukva a Brahmanhoz vezető útról?

A kihagyásnak Vekerdi esetében is stilisztikai oka lehet, hisz ez három vokatívuszt tartalmazó versszak közül a második. A fordító talán úgy gondolta, hogy a magyar szövegben túl soknak tűnne a megszólítások egymásutánja.

5.6 Jelentések betoldása

A jelentések betoldását a fordítók általában akkor alkalmazzák, amikor a forrásnyelvi szónak a célnyelvre való lefordítása vagy idegen szókénti átvétele nem nyújt az olvasóknak elégséges információt az adott szövegrész megértéséhez. Így lesz a Klaudy által bemutatott példákban (1999: 101) a forrásnyelvi *in Massachusetts*-ből és *St. Mary Mead*-ből *Massachusetts államban* és *St. Mary Mead falu* a célnyelvi szövegben.

Az 5. fejezet 3. versszakának fordításában Bhaktivedanta Swami Prabhupāda az *o*-nak a vokatívusz jelzésére használt *grammatikai betoldása* és az Arjuna megszólítására használt jelző (*mahā-bāhu*; 'erős karú') után Arjuna legismertebb nevének a *lexikai betoldásával* erősíti meg azt, hogy a beszélő kihez intézte a szavait:

jñeyah sa nitya-sannyāsīyo na dveṣṭi na kāṅkṣati
nirdvandvo hi mahā-bāho sukhaṁ bandhāt pramucyate

One who neither hates nor desires the fruits of his activities is known to be always renounced. Such a person, free from all dualities, easily overcomes material bondage and is completely liberated, **O mighty-armed Arjuna**.

Ugyanígy jár el a 6. fejezet 38. versszakának a fordításakor is, ahol a *mahā-bāhu* nem Arjunára, hanem Kṛṣṇára utal, ezért itt nem Arjuna, hanem Kṛṣṇa legáltalánosabban használt nevét toldja be:

kaccin nobhaya-vibhraṣṭas̄ chinnābhram iva naśyati
apraṭiṣṭho mahā-bāho vimūḍho brahmaṇaḥ pathi

O mighty-armed Kṛṣṇa, does not such a man, who is bewildered from the path of transcendence, fall away from both spiritual and material success and perish like a riven cloud, with no position in any sphere?

Habár az idézett példákban az olvasó egy kis odafigyeléssel megértheti, hogy a *mighty-armed* kire vonatkozik, a versszakok magyar fordítását elválasztó szanszkrit szöveg, szószedet és kommentár elolvasásával az ember könnyen elveszítheti a fonalat, így az ezeken a helyeken alkalmazott betoldás elősegíti a könnyebb érthetőséget.

Az 5. fejezet 3. versszakában Vekerdi is él a betoldás lehetőségével, ő nem Arjuna nevét, hanem a 'hős' szót illeszti be a szövegbe:

Azt tekintsd véglegesen lemondónak, aki nem gyűlöl és nem kíván; aki szenttelen, könnyen megszabadul kötelékeitől, **erőskarú** (sic!) **hős**.

5.7 Jelentések felcserélése

A jelentések felcserélése a gyakorlott fordítók munkájára jellemző, a kezdők általában jobban ragaszkodnak a forrásszöveg kifejezésmódjának követéséhez. A fordító számára fontos, hogy ki tudjon lépni a forrásnyelvre jellemző nézőpontból, ez az egyik meghatározó eleme szakmai kompetenciájának (Klaudy 1999: 125). Ennél az átváltási műveletnél „a fordító nemcsak szűkíti vagy bővíti a forrásnyelvi jelentést, hanem egészen más jelentések segítségével próbálja meg visszaadni a forrásnyelvi mondat értelmét.

He had not heard *her coming*. [Nem hallotta *őt jönni*.] (Greene 557)

Nem hallotta, hogy *Mabel ott van a közelben*. (Osztovits 311)” (Klaudy és Simigné 2000: 70)

Fontosnak tartom még egyszer aláhúzni: a jelentések felcserélésének képességét a fordítástudomány fordítói erényként, a kompetencia jeleként tartja számon, az alkalmazása miatt nem kárhoztatja a fordítót, s az ilyen fordítást nem tekinti csökkent értékűnek a szó szerintiség hiánya miatt. Bár a fenti példában szereplő két mondat első látásra szinte teljesen különbözőnek tűnik, ez a különbözőség mégsem teljes, mert a célnyelvi mondat a forrásnyelvi *logikai kiterjesztésével* jött létre.

5.7.1 A cselekvés eredményének felcserélése a cselekvéssel

A fentihez hasonló logikai kapcsolatot figyelhetünk meg a *Bhagavad-gītā as It Is* 1. fejezetének már idézett 20. versszakában, a *kapi-dhvajaḥ pāṇḍavaḥ* (’Pāṇḍu majom-lobogós fia’) kifejezést a fordító a *the son of Pāṇḍu seated in the chariot bearing the flag marked with Hanumān* (’Pāṇḍu fia, aki a Hanumān képével díszített zászlót hordozó szekéren ült’) szavakkal adja vissza. A forrásnyelvi szövegben az eredményt olvashatjuk: Arjunát a versszak ’majomlobogós’-nak nevezi. A fordításban ezzel szemben az eredményhez vezető cselekedetről olvashatunk: „a Hanumān képével díszített zászlót hordozó szekéren ült”.

*atha vyavasthitān dṛṣṭvā dhārtarāṣṭrān kapi-dhvajaḥ
 pravṛtte śastra-sampāte dhanur udyamya pāṇḍavaḥ
 hr̥ṣīkeśam tadā vākyam idam āha mahī-pate*

At that time Arjuna, **the son of Pāṇḍu, seated in the chariot bearing the flag marked with Hanumān**, took up his bow and prepared to shoot his arrows. O King, after looking at the sons of Dhārtarāṣṭra drawn in military array, Arjuna then spoke to Lord Kṛṣṇa these words.

5.7.2 Dinamikus megközelítés felcserélése statikussal

A jelentések felcserélésének az egyik formája a statikus megközelítés dinamikusra való cserélése. Ekkor a cselekvést „a cselekvés eredményével, okával, helyével, tárgyával stb.” cseréljük fel (Klaudy 1999: 123). Erre jó példát találunk a *Bhagavad-gītā As It Is* 2. fejezetének 69. versszakában:

*yā niśā sarva-bhūtānām tasyām jāgati saṁyamī
 yasyām jāgrati bhūtāni sā niśā paśyato muneh*

What is night for all beings is **the time of awakening** for the self-controlled; and **the time of awakening** for all beings is night for the introspective sage.

A szanszkrit *tasyām jāgati*, 'abban virraszt' és *yasyām jāgrati*, 'amiben virrasztanak' dinamikus, igét használó kifejezésmódjával szemben a fordításban a *the time of awakening*, 'az ébrenlét ideje' statikus, névszói szerkezete szerepel.

Vekerdi a versszak igéjét határozós szerkezettel cseréli fel, így ő is ennek az átváltási műveletnek egy fajtáját végzi el:

Amikor éjszaka van minden élőnek, **akkor** az önmagán uralkodó egyén **ébren van**; **amikor** az élők **ébren vannak**, a tisztán látó bölcsnek éjszaka van.

5.8 Antonim fordítás

Az antonim fordítás a jelentések felcserélésének szélsőséges esete, amelyben a forrásnyelvi kifejezés jelentését a célnyelvben vele ellentétes jelentésű szóra cseréljük. Természetesen ahhoz, hogy a szöveg értelme megmaradjon, a forrásnyelvi szó helyett nem elég leírni egy ellentétes jelentésű célnyelvi megfelelőt, az állító mondat ellentétes jelentésű lexémát tartalmazó párját tagadni kell, a tagadó mondat antonim fordítása pedig állító mondat lesz. Ez az átváltási művelet jól példázza, hogy a fordító dolga nem a *jelentés*, hanem az *értelem* megőrzése. Az antonim fordítás során alkotott ellentétes jelentésű lexémákat tartalmazó mondatok értelme változatlan marad.

Ezt a technikát részint azért alkalmazzák a fordítók, hogy a szöveg olyan természetesnek hasson a célnyelvi olvasó számára, mintha eredetileg is azon a nyelven íródott volna. Ha a fordító a forrásnyelven általában tagadással kifejezett dolgot a saját nyelvén is tagadással próbálja visszaadni, annak esetleg idegenszerű, természetellenesen hangzó szöveg lehet az eredménye. Az alábbi egyszerű angol párbeszéd szó szerinti fordítása furcsa lenne a magyar olvasó számára:

"How are you?" (Hogy vagy?)

"Not bad." (Nem rosszul.)

Magyarul általában így mondjuk ugyanezt:

– Hogy vagy?

– Jól.

5.8.1 Előjelváltás

Az előjelváltás az antonim fordítás legjellemzőbb esete (Klaudy 1999: 126), amelynek a következő példájával találkozhatunk a *Bhagavad-gītā As It Is* 4. fejezetének 39. versszakában:

śraddhāvāḥ labhate jñānam tat-parah saṁyatendriyah
jñānam labdhvā parām śāntim acireṇādhigacchati

A faithful man who is absorbed in transcendental knowledge and who subdues his senses **quickly** attains the supreme spiritual peace.

A *cira* ('sokáig tartó') melléknévből képzett, fosztóképzővel ellátott *acireṇa* határozószó jelentése 'nemsokára'. A fordító ezt egy ellentétes tartalmú célnyelvi szóval, a *quickly*-vel he-

lyettesítette be, így a forrásnyelvi 'nemsokára békét lel' helyett a célnyelvi szövegben a 'hamarosan békére lel' változatot olvashatjuk.

E versszak fordításakor Lakatos István ugyanezt az átváltási műveletet alkalmazza:

Ki érzékein úr és hisz, e bölcsességet elnyeri,
 s e bölcsesség után **nyomban** a legfelsőbb nyugalmat is.

Vekerdi e versszak fordításakor a következő alfejezetben leírt *nyomatékosító előjelváltást* alkalmazza:

A hívő, aki érzékeit megfékezi, elnyeri a tudást, ha minden erejével erre törekszik. Ha a tudást elnyerte, **igen hamar** a legteljesebb nyugalmat is eléri.

5.8.2 Nyomatékosító előjelváltás

Az antonim fordítást nemcsak a természetes hangzás megteremtéséért alkalmazzák, a nyomatékosítás eszköze is lehet. A *Bhagavad-gītā As It Is*-ben erre az 5. fejezet. 6. versszakában találunk példát:

sannyāsa tu mahā-bāho duḥkham āptum ayogataḥ
yoga-yukto munir brahma na cireṇādhigacchati

Merely renouncing all activities yet not engaging in the devotional service of the Lord **cannot make one happy**. But a thoughtful person engaged in devotional service can achieve the Supreme without delay.

A *duḥkham āptum*, 'boldogtalanságot ér el' angol fordítása *cannot make happy* 'nem teheti boldoggá'. Ebben az esetben az antonim fordítás az interpretáció eszköze. A *sannyāsaḥ duḥkham āptum* jelentései: (1) a világi dolgokról való lemondás (*sannyāsa*) szenvedéssel jár (2) nehéz lemondani a világi dolgokról.

Arjuna a 2. fejezetben arra panaszkodott, hogy nem tudja, mi lehetne gyógyír a bánatára (2.8), az ötödik fejezetben pedig azt kérdezi, hogy vajon a világról való lemondás (*sannyāsa*) vagy a világi életéhez kapcsolódó vallási kötelességei önzetlen teljesítése (*karma-yoga*) a célravezetőbb-e. Arjuna 2. fejezetbeli szavaira reflektálva a fordító a szöveg első értelmezését választja, és a *can not make happy* használatával kihangsúlyozza, hogy pusztán a világi életről való lemondás nem fogja elűzni Arjuna bánatát, hiszen a szomorúsága megszüntetéséhez olyan dologra van szüksége, amely boldoggá teszi.

5.9 Teljes átalakítás

A teljes átalakítást Klaudy a jelentések olyan felcserélésének nevezi, amelyben látszólag nincs logikai kapcsolat a forrásnyelvi és a helyette álló célnyelvi szó között (1999: 133). A szavak közötti kapcsolat a közös *nemfogalomhoz* való tartozás. Klaudy ezt egy Örkény novellából vett mondat német fordításával szemlélteti, amelyben a forrásnyelvi műben szereplő *róseibniből Omlett* lesz. A róseibni és az omlett szomszédos *fajfogalmakként* mindketten az ételek *nemfogalmába* tartoznak, így eshetett meg, hogy a fordító úgy gondolta, hogy a német olvasó számára az omlett tölt be hasonló szerepet vacsoraként, mint a magyar novellában szereplő róseibni.

5.9.1 Teljes átalakítás személynevek fordításakor

A teljes átalakítás gyakori esete a *pragmatikai adaptáció* egy formája, a célnyelvi szövegben szereplő nevek felcserélése a forrásnyelvi kultúra azonos regiszterbe tartozó neveivel. Így lesz az Orwell *Állatfarmjában* szereplő két ló, *Boxer* és *Clover* nevéből *Bandi* és *Rózsi* a magyar fordításban vagy *Maris*-ből *Rosie* Csáth novellájának angol változatában (idézve: Klaudy & Simigné: 85–86).

A *Bhagavad-gītā* fordításaiban számos példát találhatunk a személynevek teljes átalakításának egy sajátos esetére, amely nem szerepel Klaudy könyvében. Ebben a forrásnyelvi szövegben szereplő nevet ugyanannak a szereplőnek egy másik nevére cseréli ki a fordító, így nem beszélhetünk a két szó közötti logikai kapcsolat hiányáról. Azt minden olvasó tudja, hogy a mű Kṛṣṇa és Arjuna párbeszédét tartalmazza, ám a szövegben sok más nevük is szerepel, s ez megnehezíti a tájékozatlan ember dolgát. Éppen ezért bevett fordítói gyakorlat az idegen szavak mennyiségének csökkentése, ahogy erről Baktay a saját fordításához fűzött megjegyzésében is beszámol: „Kivéve néhány esetet, a költeményben előforduló számtalan epitheton helyett többnyire egyszerűen csak Krisnát vagy Arjunát írtam” (2013: 22).

A Bhaktivedanta-fordításban a szereplők sok különböző nevéből fakadó probléma kezelésére többféle megoldást láthatunk. Ezek közül az 1. fejezet 14. versszakában lévő konkretizálást már említettem. Ugyanennek a fejezetnek a 36. versszakában a Kṛṣṇa név betoldásával és a kevésbé ismert Mādhava (*mā* ’anya’, ebben az esetben ’Lakṣmī, a szerencse istennője’, *dhava* ’férj, úr’)⁶ név lefordításával találkozunk:

pāpam evāśrayed asmān hatvaitān ātatāyinaḥ
tasmān nārḥā vayaṁ hantuṁ dhārtarāṣṭrān sa-bāndhavān
sva-janaṁ hi katham hatvā sukhinaḥ syāma mādḥava

Sin will overcome us if we slay such aggressors. Therefore it is not proper for us to kill the sons of Dhṛtarāṣṭra and our friends. What should we gain, **O Kṛṣṇa, husband of the goddess of fortune**, and how could we be happy by killing our own kinsmen?

Az 1. fejezet 14. versszakában a teljes átalakításra is példát találunk. A fordító itt a Mādhava nevet cseréli ki Kṛṣṇára, amely elé az angol *lord* ’úr’ szót is betoldja:

tataḥ śvetair hayair yukte mahati syandane sthitau
mādḥavaḥ pāṇḍavaś caiva divyau śaṅkhau pradadhmatuḥ

On the other side, both **Lord Kṛṣṇa** and Arjuna, stationed on a great chariot drawn by white horses, sounded their transcendental conchshells.

Itt Vekardi is elvégzi a ’Mādhava’ név teljes átalakítását:

Most fehér lovak vontá, nagy harci szekerekön állva **Krisna** és Ardzsuna is megfújta csodás kürtjét:

⁶ Bár a szónak ez az értelmezése viszonylag ritka, a Monier-Williams szótár nem is tartalmazza, ne gondoljuk azt, hogy csak a *vaiṣṇava* kommentátorok Lakṣmī iránti vonzalmából fakad. A Madhusūdhana név ugyanennek a versszaknak az *advaitin* Madhusūdhana Sarasvatī által írt kommentárja (2007) szerint is Lakṣmī férjére utal. (Az eltérő számozás miatt nála ez a 37. versszak.)

5.9.2 Teljes átalakítás történelmi reáliák fordításakor

A történelmi reáliák teljes átalakítással történő fordítására a 2. fejezet 2. versszakában találhatunk példát.

śrī-bhagavān uvāca
kutas tvā kaśmalam idaṁ viṣame samupasthitam
anārya-juṣṭam asvargyam akīrti-karam arjuna

The Supreme Personality of Godhead said: My dear Arjuna, how have these impurities come upon you? They are not at all befitting **a man who knows the value of life**. They lead not to higher planets but to infamy.

Az *ārya* szó jelentései: 'felemelkedő, elérő, tiszteletreméltó, Āryāvarta lakója'. A 20. sz. történelmi eseményeinek köszönhetően az amerikai és európai olvasó az árja szó hallatán egy bizonyos faj vagy rassz képviselőjére gondol, ám a fordító az angol nyelvre való átültetés során nagy hangsúlyt fektet arra, hogy a célközönsége megértse, az itt bemutatott kultúra nem a testhez kapcsolódó külsőségeken, hanem a belső értékeken alapult. Nem a származása, hanem az értékrendjéből fakadó viselkedése teszi árjává az embert. Ezért szerepel a Bhaktivedanta-fordításban az *ārya* ekvivalense-ként 'az élet értékét ismerő ember', amelyet a versszak kommentárja az *and have a civilization based on spiritual realization* szavakkal egészít ki: az árja ember a lélek megismerését tekinti értéknek, és olyan civilizációban él, amely ezt hivatott elősegíteni.

6 Összefoglalás

Tanulmányom elején A. C. Bhaktivedanta Swami Prabhupāda *Bhagavad-gītā As It Is* című könyve kapcsán vizsgáltam meg az orientalista tudományos világ néhány képviselőjének és a szerző követői egy részének fordítással kapcsolatos elvárásait, később pedig bemutattam egy pár példát a könyvben található átváltási műveletekre. Ezzel arra kívántam felhívni a fenti két csoport figyelmét, hogy 1) a Bhaktivedanta-fordításban található átváltási műveletek a fordítók által általánosan használt, még az e fordítást bíráló tudósok munkájában is szép számban fellelhető eljárások, és 2) a Bhaktivedanta-könyvek fordítóitól sem helyes elvárni, hogy messterük írásainak szó szerinti tolmácsolására törekedve ne éljenek e módszerekkel, hiszen a gyakorlott fordítók széles körben alkalmazzák ezeket.

Gyűjtésemben öt olyan átváltási művelet is szerepel, amely nem található meg Klaudy indoeurópairól magyarra, illetve magyarról indoeurópaira fordított szövegeket vizsgáló könyvében (1999). Ezek a következők:

- 1) mozgást jelentő igék fakultatív konkretizálása (5.1),
- 2) idéző igék angol nyelvű konkretizálása (5.2),
- 3) reáliák konkretizáló fordítása (5.3),
- 4) a vokatívuszban álló név kihagyása (5.5.2),
- 5) ugyanazon személy másik nevének használata (5.9.1.).

Kutatásom során nem elemeztem a *Bhagavad-gītā As It Is* teljes szövegét, így minden lehetősége megvan annak, hogy a könyvben más olyan átváltási műveletek is szerepelnek, amelyek kimaradtak Klaudy munkájából. Ezek feltérképezése egy későbbi kutatás témájául szolgálhat. Saját magam elé azt a feladatot tűztem ki, hogy a jövőben a *Bhagavad-gītā* néhány közvet-

lenül a szanszkrit szövegből készített magyar fordítását vizsgáljam meg, vajon e nyelvpár esetében felfedezhetünk-e eddig még nem leírt átváltási műveleteket.

Források

- Baktay, E. (2013): *Bhagavad Gítá: A Magasztos szózata*. Budapest: Filosz Kiadó.
- Baladeva, V. (é. n.): *Gītā Bhūṣaṇa*. Chennai: Sri Vaikunta Enterprises.
- Bhaktivedanta Swami Prabhupāda, A. C. (1993): *A Bhagavad-gītā úgy, ahogy van*. H. n.: The Bhaktivedanta Book trust.
- Bhaktivedanta Swami Prabhupāda, A. C. (2008): *A Bhagavad-gītā úgy, ahogy van*. H. n.: The Bhaktivedanta Book trust.
- Bhaktivedanta Swami Prabhupāda, A. C. (1989): *Az eredeti Bhagavad-gītā*. H. n.: The Bhaktivedanta Book Trust.
- Bhaktivedanta Swami Prabhupāda, A. C. (é. n.): *Az eredeti Bhagavad-gītā*. Vaduz: The Bhaktivedanta Book Trust.
- Bhaktivedanta Swami Prabhupāda, A. C. (1972): *Bhagavad-gītā As It Is*. New York: Collier Books, London: Collier Macmillan Publishers.
- Bhaktivedanta Swami Prabhupāda, A. C. (1983): *Bhagavad-gītā As It Is*. H. n.: The Bhaktivedanta Book trust.
- Bhaktivedanta Swami, A. C. (1968): *The Bhagavad Gita As It Is*. London: Collier – Macmillan Ltd.
- Juhász, J., Szőke, I., O. Nagy, G., Kovalovszky, M. & Csábi, Sz. (2011): *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Lakatos, I. & Vekerdi, J. (1987): *A Magasztos Szózata: Bhagavad-gítá*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Madhusūdhana, S. (2007): *Bhagavad-gītā with the annotation Gūḍhārtha-Dīpikā*. Delhi: AdvaitaAshrama.
- Monier-Williams, M. (ed.) (2011): *A Sanskrit-English Dictionary*. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers.
- Országh, L., & Magay, T. (szerk.) (2009): *Angol–magyar nagyszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Śrīdhara Deva Goswāmī, B. R. (2003): *Bhagavad-Gītā: az édes abszolút rejtett kincse*. H. n.: Harmónia Alapítvány.
- Szerdahelyi, I. & Tóth, E. (1965): *Mahābhārata*. H. n.: Európa Könyvkiadó.
- Vekerdi, J. (1997): *Bhagavad-gítá: A Magasztos Szózata*. Budapest: Terebess Kiadó.
- Viśvanātha, C. Ṭ. (2003): *Sārārtha Varsṇī Ṭikā*. Chennai: Sri Vaikuntha Enterprises.

Irodalom

- Baird, R. D. (1991): *Swami Bhaktivedanta and the Bhagavadgita „As it Is”*. In: Minor, R. (ed.): *Modern Indian Interpreters of the Bhagavadgita*. Delhi: Satguru Publications.
- Balogh, D. (2014): Baktay Ervin és a Magasztos Szózata. In: Kelényi, B. (szerk.): *Az indológus indián: Baktay Ervin emlékezete*. H. n.: Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum.
- BBT edit.com: *Closer to Srila Prabhupada* <http://bbtedit.com> [2018.07.04.].

- Fehér, M. I. (2006): Létezik-e szó szerinti jelentés? *Világosság 8–9–10*. Budapest: Tudástársadalom Alapítvány.
- Gaura Vighraha, d. d. (ed.): *BBT Manual*. http://www.bbt.se/Manuals/BBT_manual.pdf [2018.07.04.].
- Jacquemond, R. (1992): Translation and Cultural Hegemony: The Case of French–Arabic Translation. In: Lawrence, V. (ed.): *Rethinking Translation*. London & New York: Routledge, 139–158.
- Klaudy, K. (1994): *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy, K. (2018): Az átváltási műveletek rendszere. *Modern Nyelvoktatás* 24.2–3, 5–16.
- Klaudy, K. (1999): *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy, K. (2007a): *Languages in Translation: Lectures On The Theory, Teaching and Practice Of Translation*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy, K. (2007b): *Nyelv és fordítás*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Klaudy, K. & Simigné, F. S. (2000): *Angol–magyar fordítástechnika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kopeczky, R. (2008): *Műfordítás az ókorban: A latin műfordítás irányzatai és fejlődése az ókori Homéros-fordítások tükrében*. <http://doktori.btk.elte.hu/lingv/kopeczky/diss.pdf> [2019. 02. 13.].
- Kovács, E. (2006): Hol volt, hol nem volt a magyar mesekezdő ótörök származása. *Etnographia* 2006/3, 259–281.
- Mészöly, G. (1956): Az Odisszea magyarra fordításának módszere. *Acta Universitatis Szegediensis, Nyelv és Irodalom II*. 6–49. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Bölcsész tudományi Karának Dékánja.
- Nord, C. (2007): *Translating as a Purposeful Activity. Functionalist Approaches Explained*. Manchester, Kinderhook: St. Jerome Publishing.
- Readings in General Translation Theory*
[http://www.bbt.se/Manuals/Readings%20in%20General%20Translation%20Theory%20\(EN\).pdf](http://www.bbt.se/Manuals/Readings%20in%20General%20Translation%20Theory%20(EN).pdf) [2018.07.04.]
- Vekerdi, J. (2001): Ő Isteni Kegyelme és az átdolgozott Bhagavad-gītā. In: Danka K.: *Mű és kinyilatkoztatás*. Budapest: Eötvös Lóránt Tudományegyetem Bölcsész tudományi Kara Doktori Tanácsa.
- Waard, J. d. & Nida, E. A. (2002): *Egyik nyelvről a másikra. Funkcionális ekvivalencia a bibliafordításban*. Budapest: a Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója.
- Wang, H. (2011): Postcolonial approaches. In: Baker M. & Saldanha, G. (eds.): *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. Abingdon, New York: Routledge.

Köszönetnyilvánítás

Köszönöm a tanulmány anonim lektorának, hogy értékes észrevételeivel segítette a munkámat.

Bakaja Zoltán
 ELTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola
 1088 Budapest
 Múzeum krt. 4/A, 3. em., 319.
 zoltan@bakaja.hu